

DR. VILMA ŽALTAUSKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

RUSIJOS IR APAŠTALŲ SOSTO SANTYKIŲ POKYČIAI XIX a. PASKUTINIAISIAIS DEŠIMTMEČIAIS

Straipsnyje analizuojami Rusijos ir Apaštalo Sosto santykiai XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais atsižvelgiant į visos Europos politinės situacijos kontekstą. Taip pat aptariama, kaip tie santykiai palietė ir/ar pakeitė Katalikų Bažnyčios būklę katalikiškose Vilniaus ir Žemaičių (Telsių) vyskupijose, esančiose istorinės Lietuvos teritorijoje. Konstatuojama, kad represijos prieš Katalikų Bažnyčią po 1863 m. sukilimo buvo viena iš priežasčių, dėl kurių 1866 m. popiežius Pijus IX nutraukė santykius su Rusija. Nutraukus oficialius santykius, derybos, susirašinėjimas tam tikrais klausimais tarp Romos Kurijos ir Rusijos valdžios vyko, bet Bažnyčia Rusijoje prarado dokumentą, reglamentuojantį santykius su pasaulietine valdžia. Bažnyčios institucijos gyvavimas buvo suvaržytas, valdžia siekė suardyti jos hierarchinę struktūrą, subordinaciją popiežiui. Apaštalo Sosto ir Rusijos santykių poslinkiai sietini su Leono XIII pontifikatu, prasidėjusiu 1878 m. Keitėsi ir užsienio politika. Naujasis popiežius buvo linkęs atkurti diplomatinį santykių ir su nekatalikiškais valstybėmis, užsitikrinti įtaką Katalikų Bažnyčiai tose šalyse. Leonas XIII, siekdamas atkurti ir išplėsti Bažnyčios įtaką, linko į kompromisus. Toks popiežiaus angažavimasis buvo geras pagrindas derybų su Rusija pradžiai.

Aleksandro III atėjimas į sostą 1881 m. sustiprino Rusijoje liberalių reformų priešininkų pozicijas. Tarp jų buvo ir santykių su Apaštalo Sostu atkūrimo priešininkai. Vis dėlto 1882 m. gruodžio 24 d. Vatikane Rusijos kancleris Nikolajus Girsas pasirašė dvišalį susitarimą: Vatikanas pripažino administracinius pokyčius Varšuvos ir Mogiliovo metropolijose ir perėmė valdžios panaikintų vyskupijų administravimą. Susitarta ir dėl naujų vyskupų Lenkijos Karalystėje ir imperijoje skyrimo. Reglamentuota vyskupo valdžia katalikų dvasinėms seminarijoms. Susitarimas buvo abipusių nuolaidų dokumentas: atkurta katalikų bažnytinė hierarchija Rusijoje, išlaikytas seminarijų pavaldumo vyskupui principas, tačiau platesniame Rusijos ir Vatikano santykių kontekste 1882 m. susitarimai buvo riboti, nes negarantavo santykių tęstinumo, nesusitarta dėl popiežiaus nuncijaus Rusijoje įkurdinimo.

Kaip 1882 m. susitarimas palietė Vilniaus ir Žemaičių vyskupijas? Pirmiausiai buvo paskirti nauji vyskupai. Žemaičių vyskupas M.Paliulionis ėmė rūpintis perkelti katedrą iš Varnių į Kauną. Popiežiaus dekretas dėl katedros perkėlimo buvo pasirašytas 1883 m. rugšėjo 8 d., o katedros perkėlimo ceremonija įvyko 1895 m. lapkritį. Kaunas – faktiškai vyskupijos centru buvęs nuo 1864 m. – dabar įgijo visus būtinuosius simbolius.

Vadovaudamasi susitarimu pasaulietinė valdžia įpareigojo vyskupus parengti naujus katalikų dvasinių seminarijų įstatus. Buvo parengtas ne vienas projektas, tačiau jie liko valdžios nepatvirtinti.

Paskutinįjį XIX a. d-metį Rusijos ir Apaštalų Sosto santykiai kokybiškai nepakito, nors pozityvių poslinkių buvo. Rusijos valdžia laikėsi nuostatos, kad Katalikų Bažnyčios klausimai yra labiau valstybės vidaus politikos reikalas. Rusija nesisaisė su Vatikanu ilgalaikiais tarptautiniais išpareigojimais. Santykių atšilimai buvo dažniau proginiai, o ne sistemingi ir ilgalaikiai. Formaliai santykiai buvo atkurti ir funkcionavo aukščiausiu politikos lygmeniu. Vatikanas siekė ir turėjo tam tikrą įtaką Katalikų Bažnyčiai Rusijoje. Tačiau reali Katalikų Bažnyčios būklė ir veikimas konkrečiose vyskupijose priklausė nuo Rusijos centrinės valdžios politikos ir vietos valdininkų interpretacijų.

Rusijos ir Apaštalų Sosto santykiai nėra dažna tema lietuvių istoriografijoje. Šiam klausimui nagrinėti kur kas daugiau dėmesio skyrė lenkų ir rusų istoriografija. Lenkijos istorikų studijose apie Katalikų Bažnyčios padėtį Rusijos imperijoje yra kalbama apie tarptautinę politinę situaciją, Rusijos ir Apaštalų Sosto santykių kontekste nagrinėjamas vadinamasis „lenkų klausimas“, konkretūs Rusijos ir Vatikano derybų aspektai¹.

Rusų tarybinio laikotarpio istoriografija, nagrinėjusi šią temą, vertintina kritiškai dėl ideologinių nuostatų. M.Šeinmanas, tyręs XIX a. Vatikano istoriją, vadinamojo „lenkų klausimo“ nepriskiria prie politinių probleminių Rusijos ir Vatikano santykių klausimų, jį atsieja nuo Katalikų Bažnyčios padėties Rusijoje². Šis autorius, taip pat ir vokiečių istorikas E.Vinteris laikosi nuomonės, kad popiežius Leonas XIII paaukėjo vadinamąjį „lenkų klausimą“ vardan oficialių diplomatinių santykių su Rusija atkūrimo ir palaikymo³.

Lietuvių istoriografijoje minėtinas S.Matulio darbas, pateikiantis panoraminį Lietuvos ir Vatikano santykių vaizdą⁴. Kai kurie Rusijos ir Apaštalų Sosto santykių aspektai aptarti pastarojo meto istorikų, nagrinėjusių Katalikų Bažnyčios padėtį XIX a. Lietuvoje, darbuose⁵.

¹ Minėtini: A.Boudou, *Stolica Święta a Rosja*, t. 1, Kraków, 1928; Tas pats, t. 2, 1930; A.Petrani, *W sprawie obsadzenia stolic biskupskich w zaborze rosyjskim (1880-1883)*, *Prawo Kanoniczne*, 1962, Nr. 1-2, p. 149-166; Tas pats, *W sprawie obsadzenia biskupstw Augustowskiego i Płockiego w latach 1896-1897*, *Zeszyty Naukowe KUL*, 1962, Nr. 1 (17), p. 83-88; B.Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków, 1980; Tas pats, *Historia Kościoła, cz.7: Czasy najnowsze 1815-1914*, Lublin, 1991; K.Lis, *Pius IX a Polska w dobie powstania styczniowego*, Lublin, 1996.

² M.Szejnman, *O stosunku Watykanu w kwestii polskiej w końcu XIX-początku XX w.*, *Studia z dziejów Kościoła katolickiego*, t. 2, 1960, p. 16.

³ Э. Винтер, *Папство и царизм*, Москва, 1964.

⁴ S.M a t u l i s, *Lietuva ir Apaštalų Sostas 1795-1940*, *LKMA Suvažiavimo darbai*, t. 4, Roma, 1961, p. 151-174.

⁵ Žr.: V.Jogėla, *Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833-1842 metais: organizacija ir veikla*, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 14, Vilnius, 1997; V.Merkys, *Mo-*

Šio straipsnio tikslas – panagrinėti Rusijos ir Apaštalų Sosto santykius XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais atsižvelgiant į tai, kaip santykius veikė visos Europos politinė situacija. Taip pat svarstoma, kaip tie santykiai palietė ir/ar pakeitė Katalikų Bažnyčios būklę katalikiškose Vilniaus ir Žemaičių (Telšių)⁶ vyskupijose, esančiose istorinės Lietuvos teritorijoje.

Kad galėtume nustatyti santykių pokyčius, turime aptarti, kokie jie buvo iki tol, kokia buvo Rusijos ir Apaštalų Sosto santykių būklė. Represijos prieš Katalikų Bažnyčią po 1863 m. sukilimo buvo viena iš priežasčių, dėl kurių 1866 m. kovo mėn. popiežius Pijus IX nutraukė santykius su Rusija⁷. Caras Aleksandras II atsakė tuo pačiu – 1866 m. lapkritį paskelbė nutraukias 1847 m. susitarimą – vadinamąjį konkordatą. Nors nutraukus oficialius santykius derybos, susirašinėjimas tam tikrais klausimais tarp Kurijos ir Rusijos valdžios vyko⁸, bet Katalikų Bažnyčia Rusijoje prarado dokumentą, reglamentuojantį santykius su pasaulietine valdžia, t.y. neteko svaraus argumento santykiuose su pasaulietine valdžia. Bažnyčios institucijos gyvavimas buvo suvaržytas, valdžia siekė suardyti jos hierarchinę struktūrą, subordinaciją popiežiui. Dėl Rusijos valdžios politikos XIX a. 7-ajame dešimtmetyje visoje Mogiliovo arkivyskupijoje teisėtą vyskupą – Motiejų Valančių – teturėjo tik Žemaičių vyskupija.

Tiesa, popiežiaus Pijaus IX pontifikato metu įtempti santykiai buvo ir su kitomis Europos valstybėmis⁹. Oficialūs santykiai buvo nutraukti su Prūsija, konkordatą po Vatikano I Susirinkimo buvo nutraukusi netgi katalikiška Austrija, santykius su Italija komplikavo vadinamasis „Romos klausimas“¹⁰. Tai buvo visos Vatikano užsienio politikos leitmotyvas. Apaštalų Sosto ir Rusijos santykių pokyčiai sietini su Leono XIII pontifi-

tiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo, Vilnius, 1999; A.Prašmantaitė, Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis, Vilnius, 2000.

⁶ Dvigubas vyskupijos pavadinimas užfiksuotas 1847 m. Apaštalų Sosto ir Rusijos susitarime. Toliau straipsnyje vartosime tik pirmąjį, istoriografijoje dažnesnį, pavadinimą. Cituodami paliekame dokumente vartotą variantą.

⁷ A.Boudou, *Stolica Švięta..*, t. 2, p. 340; K.Lis, *Pius IX..*, p. 200.

⁸ Nuo 1870 m. Rusijos valdžia siekė gauti popiežiaus pritarimą dėl rusų kalbos vartojimo katalikų pamaldose, spręstas Mogiliovo kapitulos perkėlimo į Peterburgą klausimas. Vengdamas likti visiškai izoliuotas nuo Katalikų Bažnyčios reikalų Rusijoje popiežius 1875 m. kovą, po Rusijos nuolaidų dėl Romos katalikų dvasinės kolegijos kompetencijos, pripažino šią instituciją ūkiniams ir administraciniais Katalikų Bažnyčios klausimams reguliuoti.

⁹ J.Kelly, N.Davidson, *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford, 1985, p. 309–311.

¹⁰ Italijos vienijimosi procese popiežiaus valstybės padėtis buvo nestabili. 1871 m. Prancūzija, vienintelis popiežiaus valstybės garantas, pralaimėjo karą Prūsijai ir popiežius visiškai prarado savo valstybę – nustojo buvęs tarptautinės teisės subjektu, pasiskelbdamas „Romos kaliniu“. Žr. E.J. Pałyga, *Dyplomacja Papieska 1914–1989*, Warszawa, 1993, p. 57.

katu, prasidėjusiu 1878 m. Keitėsi ir visa užsienio politika. Naujasis popiežius buvo linkęs atkurti diplomatinis santykius ir su nekatalikiškomis valstybėmis¹¹ ir laiduoti savo įtaką Katalikų Bažnyčiai tose šalyse. Tuo požiūriu jo pontifikato pradžia buvo gana sėkminga – 1878 m. sureguliuoti santykiai su Prūsija. Naujasis popiežius per savo nuncijų Austrijoje kreipėsi laišku ir į Rusijos carą Aleksandrą II. Caras atsakė¹². Dialogas prasidėjo.

Leonas XIII, siekdamas atkurti ir išplėsti Bažnyčios įtaką, linko į kompromisus. Toks popiežiaus nusistatymas buvo geras pagrindas derybų su Rusija pradžia. Juo labiau kad ši po nesėkmingo jai Berlyno kongreso sprendimų ieškojo būdų, kaip sustiprinti savo tarptautines pozicijas. Bažnyčia buvo laikoma socialinio stabilumo garantu, todėl Rusija siekė ir tikėjosi kontroliuojamos popiežiaus įtakos gyventojams katalikams.

Popiežiui oficialūs santykiai su Rusija būtų buvęs papildomas argumentas bandant savo naudai spręsti „Romos klausimą“. Santykių normalizavimas būtų reiškęs oficialią įtaką Katalikų Bažnyčiai imperijoje. Taip pat tai būtų buvęs pozityvus poslinkis siekiant Vakarų ir Rytų krikščioniškų Bažnyčių suartėjimo. Ši idėja turėjo savo šalininkų ir pačioje Rusijoje.

Taigi 1878 m. gruodį Vienoje įvyko pirmasis apaštalinio nuncijaus L.Jakobini'o ir Rusijos pasiuntinio Vienoje E.Novikovo susitikimas. Vienos protokolų punktai buvo pagrindas tolesnėms deryboms, kurios turėjo vykti Vatikane¹³. Tuo metu buvo derinamos ir būsimų vyskupų kandidatūros¹⁴. 1881 m. pavasarį derybos persikėlė į Vatikaną. Tačiau įvykiai Rusijoje – caro Aleksandro II nužudymas – sulėtino jų eigą.

Aleksandro III atėjimas į sostą sustiprino Rusijoje liberalių reformų priešininkų pozicijas. Tarp jų buvo ir santykių su Apaštala Sostu atkūrimo priešininkai. Valdžios sluoksniuose įtakingiems konservatoriams, remiantiems pastarąją poziciją, priklausė naujasis Švenčiausiojo stačiatikių sinodo oberprokuroras K.Pobedonoscevas. Jis siekė sustiprinti Stačiatikių Bažnyčios įtaką imperijoje, apsaugoti liaudį nuo Katalikų Bažnyčios įtakos, Katalikų Bažnyčią laikė galingu konkurentu. K.Pobedonoscevas skeptiškai žiūrėjo į Rusijos ir Vatikano derybas, oficialių diplomatinių santykių atnaujinimą. Tokios nuomonės buvo ir M.Katkovas, „Московские ведомости“ redaktorius, taip pat Rusijos pasiuntinys Konstantino-

¹¹ L.Wallace, *Leo XIII and the Rise of Socialism*, Duke University Press, 1966, p. 97–100; Z.Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Poznań, 1986, p. 243.

¹² L.Wallace, *Leo XIII...*, p. 97.; Э. Винтер, *Панство...*, p. 335.

¹³ [1881 m., be aut.] Raštas Romos katalikų dvasinių seminarijų klausimu, *Rusijos valstybinis istorijos archyvas* (toliau – RVIA), f. 821, ap. 125, b. 378, l. 4; Vidaus reikalų ministerijos Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas apie galiojančias Romos Katalikų Bažnyčios valdymo taisykles Rusijoje [Juodraštis], RVIA, f. 821, ap. 150, b. 114, l. 49–50.

¹⁴ A.Petrani, *W sprawie obsadzenia stolic biskupich w zaborze rosyjskim (1880–1883)*, *Prawo kanoniczne*, 1962, Nr. 1–2, p. 149.

polyje N.Ignatjevas (1881 m. pabaigoje jis buvo paskirtas vidaus reikalų ministru). Pažymėtina, kad dėl skirtingo požiūrio į santykių su Vatikanu atkūrimą, nesutarimai tarp Vidaus reikalų ministerijos ir Užsienio reikalų ministerijos išliko ir vėlesniais metais.

Vis dėlto 1881 m. balandį derybos buvo atnaujintos. Dar joms tebevykstant 1882 m. gegužės 28 d. popiežiaus legatas V.Vanuttelli dalyvavo naujojo caro karūnacijos iškilmėse¹⁵. Tačiau, kaip matyti iš derybų rezultatų, jo siūlymas įkurdinti popiežiaus nuncijų Rusijoje liko neišgirstas. Taigi nebuvo sprendžiamas vienas esminių – santykius užtikrinančių klausimų.

Kokios pozicijos Rusijos valdžia laikėsi derybų metu? Rusijos valdžios atstovai, pasiūsti į Vatikaną antrajam derybų etapui¹⁶ – M.Butenevas (URM atstovas) ir A.Mosolovas (VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento atstovas, 1881 m. pab. pasitraukęs iš derybų) buvo įgalioti per derybas laikytis paskutiniųjų 15 metų valdžios politikos nuostatos, tai yra tos nuostatos, kuria buvo vadovautasi oficialiai nutraukiant Vatikano ir Rusijos santykius: „atskirti katalikybę nuo polonizmo“ arba „seminarijas padaryti Katalikų Bažnyčios kunigų, o ne lenkų tautinio judėjimo vadų jaunuolynais“¹⁷. Kaip matyti, politinis motyvas labai aiškus. Valdžia siekė suderinti 7-ojo dešimtmečio nuostatą – apriboti vyskupų įtaką vyskupijoje ir seminarijose ir 1877 m. seminarijų „depolonizavimo“ projektą, kuriam buvo akcentuojamas rusų kalbos mokėjimo lygio kėlimas¹⁸ ir bendrojo lavinimo dalykų dėstymas rusų kalba. Taip pat buvo siekiama, kad Vatikanas pripažintų jau veikiančius seminarijų gyvenimą reglamentuojančius įstatymus¹⁹.

¹⁵ Э. Винтер, *Панство...*, p. 345.

¹⁶ 1880 m. birželio 7 d. kardinolas Jacobini išsiuntė į Vatikaną pirmąjį susitarimo projektą, o spalio 31 d. pasirašė susitarimo punktus, žr. Э. Винтер, *Панство...*, p. 337. Caras turėjo juos patvirtinti.

¹⁷ [1881 m., be aut.] Raštas Romos katalikų dvasinių seminarijų klausimu, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 1.

¹⁸ 1877 m. sausio 28 d. raštas, ten pat, f. 821, ap. 125, b. 450, l. 62.

¹⁹ 1864 m. įvestas priėmimas į imperijos seminarias su generalgubernatorių sutikimu.

1869 m. vasario 21 d. caro įsakas, kad dvasininkai, dėstantys tikybą, privalo išlaikyti bendrojo lavinimo dalykų egzaminus, o neigiamas pažymys atima jiems dėstymo teisę.

1873 m. kovo 10 d. Liaudies švietimo ministerija, suderinusi su Vidaus reikalų ministerija, nurodė Vilniaus švietimo apygardos globėjui, kad tų dalykų egzaminuose (ir stojamuosiuose, ir keliamuosiuose, ir baigiamuosiuose) dalyvautų gimnazijų direktoriai arba jų komandiruoti asmenys ir išdėstyti savo nuomonę apie rezultatus gubernatoriams. Ja ir turi būti vadovaujama priimant, perkeliant, suteikiant teisę dėstyti tikybą. Apie egzaminų rezultatus taip pat privaloma informuoti Vidaus reikalų ministeriją. Nuo 1879 m. kontrolė perduota Švietimo apygardų inspektoriams. Žr.: 1884 m. spalio 19 d. [VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento] direktoriaus pranešimas [vidaus reikalų] ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 60–62; N.Svetovidovo raštas apie Romos katalikų dvasines seminarias imperijoje [apie 1896 m.], *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 607, l. 42; Raštas dėl rusų kalbos įvedimo tikybai dėstyti ... [Juodraštis], *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 450, l. 38–39, 48–49, 51.

Beje, 1880 m. lapkričio 25 d. pasitarime buvo nurodyta, kad Vyriausybė pripažįsta seminarijas bažnytinėmis, taigi ir tautinėmis („nacionalnėmis“) įstaigomis²⁰. Tautinėmis, be abejonės, rusų, o ne lenkų prasme. Tai rodo ir išskirtinis valdžios dėmesys bendrojo lavinimo dalykams seminarijose, dėstomiems rusų kalba. Minėta nuostata turėjo būti išlaikyta ir galimų kompromisų su Romos Kurija atveju²¹. Pastarasis požiūris buvo itin akcentuotas kalbant apie seminarijas imperijoje²². Lenkijos Karalystės seminarijose akcentuotas rusų kalba dėstomų dalykų įvedimas į seminarijų mokymo programas²³, taip užtikrinant seminarijų kontrolę. Reikalavimas dėstyti rusų kalbą ir tėvynės [Rusijos] istoriją buvo tiesiogiai siejamas su seminarijų materialinio aprūpinimo klausimu ir imperijos, ir Lenkijos Karalystės seminarijose²⁴. Tai buvo gana svarus argumentas, nes imperijos seminarijoms tebegaliojo kartu su 1843 m. įstatais patvirtintas finansavimas. Lenkijos Karalystės seminarijos taip pat buvo išdo finansuojamos²⁵. Vatikano reikalavimas, kad bendrojo lavinimo dalykus dėstyti mokytojai katalikai, valdžios buvo atmestas, esą „jei dėstyti lenkai, tai visos valdžios priemonės būtų neveiksmingos“²⁶. Apaštalu Sosto atstovai derybose vadovavosi kanonų teise, seminarijų klausimą tiesiogiai siejo su vyskupo valdžia joms. Vatikanas laikė negaliojančiais pasikeitimus seminarijose, padarytus nutraukus vadinamąjį konkordatą

Lenkijos Karalystės seminarijose generalgubernatoriaus kontrolė stojantiems ir rusų kalbos bei istorijos kursas įvestas 1875 m. lapkričio 8 d. caro įsaku: 1884 m. spalio 19 d. [VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento] direktoriaus pranešimas [vidaus reikalų] ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 66.; [1897 m.] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo dėl Romos katalikų dvasinių seminarijų, ten pat, l. 258. Plati informacija yra pateikta V.Merkio publikacijoje, žr. *V. M e r k y s*, Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašte 1864–1901 m., *LKMA Metraštinis*, t. 20, Vilnius, 2002, p. 247–322.

²⁰ Vidaus reikalų ministro L.Makovo pranešimas 1880 m. lapkričio 25 aukščiausio lygio pasitarime dėl katalikų reikalų, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 2.

²¹ 1881 m. vasario 17 d. caro patvirtinta instrukcija įgaliotiesiems atstovams, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 4.

²² Vidaus reikalų ministro L.Makovo pranešimas 1880 m. lapkričio 25 aukščiausio lygio pasitarime dėl katalikų reikalų, žr.: [1881 m., be aut.] Raštas Romos katalikų dvasinių seminarijų klausimu, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 4.; 1881 m. vasario 17 d. caro patvirtinta instrukcija įgaliotiesiems Rusijos atstovams. Cituota iš: ten pat, l. 4.

²³ Ten pat.

²⁴ [1881 m., be aut.] Raštas Romos katalikų dvasinių seminarijų klausimu, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l.l. 6–7.

²⁵ [1897 m.] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo apie Romos katalikų dvasines seminarijas, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 257.

²⁶ [1881 m., be aut.] Raštas Romos katalikų dvasinių seminarijų klausimu, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 6–7.

1866 m., nepripažino ir valdžios sankcionuotų pokyčių dėl Bažnyčios administravimo²⁷.

1882 m. gruodžio 24 d. Vatikane Rusijos kancleris N.Girsas pasirašė dvišalį susitarimą: Vatikanas pripažino administracinius pokyčius Varšuvos ir Mogiliovo metropolijose ir perėmė valdžios panaikintų vyskupijų administravimą²⁸. Susitarta ir dėl naujų vyskupų Lenkijos Karalystėje ir imperijoje skyrimo: kandidatūros vis dar buvo derinamos²⁹. Vyskupo valdžią seminarijoms reglamentavo 4 susitarimo punktai³⁰. *Pirmajame* teigiama, kad vyskupui suteikiama teisė rinktis seminarijos tarnautojus. Tačiau rektorius, inspektorius ir profesoriai bus priimami kaip iki šiol, t.y. tik pritarus Vyriausybei. *Antrajame* punkte buvo numatyta vyskupo teisė atleisti tarnautojus ir paskirti kitus, o jeigu to nepadaro – pranešti civilinei valdžiai. *Trečiąjame* punkte sakoma, kad vyskupas turi teisę nustatyti seminarijos taisykles ir seminarijos tvarkos bei valdymo įstatus, tarnautojų teises ir pareigas. Jis nustato ir dėstyto tvarką. Dėl rusų kalbos ir literatūros bei istorijos dėstyto turi tartis su Vyriausybe. Tų dalykų dėstytojus vyskupas gali skirti tik su civilinės valdžios sutikimu. *Ketvirtajame* punkte numatyta, kad vyskupas turi visišką valdžią nustatyti dalykų apimtį ir seminarijos vidaus gyvenimo drausmę. Susitarimas buvo abipusių nuolaidų dokumentas. Nors pripažinta, kad seminarijos yra pavaldžios vyskupui, kad jis renka ir atleidžia dėstytojus, kad jis atsakingas už mokymo ir auklėjimo procesą, tačiau ir pasaulietinė valdžia išlaikė savo principines nuostatas – apribojo vyskupo valdžią skirti seminarijos dėstytojus ir išlaikė, valdžios nuomone, esminę seminarijų kontrolės prie-

²⁷ Mogiliovo arkivyskupijoje 1866 m. panaikinta Kameneco vyskupija, ji prijungta prie Lucko–Žitomiro; 1869 m. Minsko vyskupija prijungta prie Vilniaus.

²⁸ B.K u m o r, *Historia Kościota*, cz. 7, p. 364.

²⁹ Jau 1883 m. kovą popiežius Leonas XIII paskyrė naujus vyskopus ir užpildė visas vakuojančias vietas. 1883 m. kovo 15 (27) d. Vatikane buvo paskirti vyskupai: Vilniaus vyskupijos vyskupu paskirtas Karolis Hrinevickis (Hryniewicki). Žr. 1883 m. balandžio 12 d. Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus vyskupijos valdytojui, *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2441, l. 1. Rusijos imperatoriaus įsakas buvo paskelbtas balandžio 13 d. Žr. 1883 m. balandžio 15 d. Vilniaus vyskupo raštą Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijai (nuorašas), ten pat, l. 4. Nuo balandžio 15 d. K.Hrinevickis pradėjo savo tarnybą, žr. 1883 m. balandžio 20 d. Vilniaus vyskupo raštą l.e.Vilniaus generalgubernatoriaus pareigas, *LVIA*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, f. 11. Žemaičių vyskupu paskirtas – Mečislovas Paliulionis, žr. 1883 m. balandžio 8 d. l. e. Vilniaus generalgubernatoriaus pareigas raštas Kauno gubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1883, b. 318, l. 3. Plačiau apie vyskupų skyrimą žr. A.P e t r a n i, *W sprawie...*, p. 149–166.

³⁰ 1882 m. gruodžio 12 d. susitarimų dėl Romos katalikų dvasinių seminarijų tekstai ir jų vertimai (nuorašai), *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 8–11; 1884 m. lapkričio 29 d. Telšių vyskupo rašto vidaus reikalų ministrui nuorašas ir nuorašas Nr. 54656, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 1–5.

monė³¹ – bendrojo lavinimo dalykų dėstytojų kontrolę ir dėstytojų skyrimo tvarką. Pats bendrojo lavinimo dalykų kontrolės mechanizmas susitarime nebuvo apibrėžtas, o tai sudarė prielaidas valdžios „improvizacijoms“. Kita vertus, tik tiems dalykams buvo pripažinta tiesioginė valdžios kišimosi teisė. Ko gera, valdžios pasiekimu galima pavadinti ir tai, kad buvo nutylėta seminarijų valdybos institucija bei jos kompetencija.

1882 m. Rusijos ir Apaštalu Sosto susitarimas vertintinas kaip abipusių nuolaidų dokumentas. Susitarimas dėl vyskupų skyrimo atkūrė Katalikų Bažnyčios hierarchiją Rusijoje. Susitarimas dėl katalikų dvasinių seminarijų veiklos reglamentavimo taip pat vertintinas kaip Bažnyčios laimėjimas. Šių dviejų klausimų vienu metu sprendimas rodė, kad išlaikytas seminarijų pavaldumo vyskupui principas. Tai buvo vyskupų veikimo ir jų santykių su pasaulietine valdžia juridinis dokumentas. Po 1882 m. susitarimo paskyrus naujus vyskopus realiai valdžiai tapo sunkiau kontroliuoti seminarijas.

Atsižvelgiant į platesnį Rusijos ir Vatikano santykių kontekstą, pasakytina, jog 1882 m. susitarimas buvo ribotas. Susitarimas negarantavo santykių tęstinumo: nesusitarta dėl oficialių diplomatinių santykių atnaujinimo, liko neišspręstas klausimas dėl popiežiaus nunciजाus Rusijoje. Taigi klausimai, kurie būtų laidavę Rusijos ir Vatikano santykių tęstinumą, liko neišspręsti.

Deryboms pasibaigus kardinolas L.Jakobini pranešė apie susitarimą Mogiliovo arkivyskupui³² ir oficialiu laišku informavo imperijos ir Lenkijos Karalystės vyskopus apie susitarimo dėl seminarijų turinį³³. Čia itin akcentavo būtinybę laikytis susitarimo „pasaulietinio ir bažnytinio sugyvenimo labui“, nurodė vyskupams pagal kanonų teisę rūpintis seminarijų jaunimo auklėjimu, nuo kurio esą priklauso ir Bažnyčios klestėjimas³⁴. Toks nurodymas skamba dviprasmiškai: laikytis susitarimo ir paisyti kanonų teisės Rusijoje, kur galiojo tik tie Bažnyčios įstatymai, kurie neprieštaravo pasaulietiniams, buvo keblu.

Seminarijų tikslus kardinolas įvardijo taip: dievobaimingi, susirūpinę išganymu dvasininkai, „paklydusiuosius vedantys prie tiesos ir teisin-

³¹ VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas apie galiojančias Katalikų Bažnyčios Rusijoje valdymo taisykles [XIX a. pab.], *RVA*, f. 821, ap. 150, b. 114, l. 20.

³² 1883 m. rugsėjo 15 d. kardinolo L.Jakobini laiškas Mogiliovo arkivyskupui [Nuorašas ir vertimas į rusų kalbą], *RVA*, f. 821, 125, b. 378, l. 13–14.

³³ 1883 m. rugsėjo 15 d. kardinolo L.Jakobini laiško imperijos ir Lenkijos Karalystės vyskupams [Nuorašas ir vertimas], *RVA*, f. 821, 125, b. 378, l. 15–18; ten pat [Nuorašas], *LVA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 2–4.

³⁴ 1883 m. rugsėjo 15 d. kardinolo L.Jakobini laiško imperijos ir Lenkijos Karalystės vyskupams [Nuorašas ir vertimas], *RVA*, f. 821, 125, b. 378, l. 15–16.

gumo“, rodantys deramą klusnumą pasaulietinei valdžiai³⁵. Taigi laiške minimos susitarimo idėjos, nepamirštas ir Bažnyčios savarankiškumo bei katalikybės plėtimo siekis. Seminarijų tikslai, kurių turėtų laikytis vyskupai, kompromisiniame susitarime skamba kiek dviprasmiškai: primenamas Leono XIII politikos tikslas – siekimas jungti krikščioniškąsias Rytų ir Vakarų Bažnyčias.

Vidaus reikalų ministras D.Tolstojus, informuodamas vyskupus apie gautą L.Jakobini laišką, išdėstė valdžios nuostatą dėl susitarimo – priminė, kad valdžia paliko sau teisę prižiūrėti mokymo ir auklėjimo procesą, kaip ir kitose imperijos mokymo įstaigose³⁶, ir kad pripažįsta, jog tinkamos jau egzistuojančios priemonės³⁷. Be to, ministras tikisi, kad dėl seminarijų gerovės ir patys vyskupai turi „stiprinti seminarijų auklėtinių ištikimybės ir meilės bendrai mūsų tėvynei jausmą“³⁸. Taigi valdžia neatsakiusi esminių savo politikos seminarijų atžvilgiu tikslų – seminarijose, kaip ir kitose imperijos mokymo įstaigose, ugdyti lojalius piliečius, ir metodų – to siekti stiprinant ir kontroliuojant bendrojo lavinimo dalykų dėstymą.

Kaip 1882 m. susitarimas palietė Vilniaus ir Žemaičių vyskupijas? Pirmiausiai buvo paskirti nauji vyskupai. Tiesa, Vilniaus vyskupijos valdymas komplikavosi jau 1885 m. pradžioje – K.Hrinevickis buvo ištremtas.

Naujasis Žemaičių vyskupas M.Paliulionis ėmė rūpintis katedros perkėlimu iš Varnių į Kauną. Popiežiaus dekretas dėl katedros perkėlimo buvo pasirašytas 1883 m. rugsėjo 8 d.³⁹ Nors, kaip teigiama oficialiame rašte, valdžia čia nematė „nieko neteisėto“⁴⁰, procedūra užtruko ne vienerius metus. Kodėl – galima tik spėti: keletą metų vyko būsimosios katedros remontas ir rekonstrukcija⁴¹. Pastabos oficialių valdžios dokumentų parašėse leidžia manyti, kad ir Rusijos valdžia neskubėjo vykdyti dekreto⁴². Buvo nurodyta katedros perkėlimo proga vengti iškilnių bei

³⁵ 1883 m. rugsėjo 15 d. kardinolo L.Jakobini laiško., ten pat, l. 18.

³⁶ 1883 m. spalio 14 d. vidaus reikalų ministro D.Tolstojaus laiškas Mogiliovo arkivyskupui A.Gintautui [ir imperijos bei Lenkijos Karalystės vyskupams] [Juodraštis], *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 23.

³⁷ 1883 m. spalio 14 d. vidaus reikalų ministro D.Tolstojaus laiškas Vilniaus vyskupui K.Hrinevickiui [Nuorašas], *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 1 dalis, l. 219–221.

³⁸ 1883 m. spalio 14 d. D.Tolstojaus laiškas Vilniaus vyskupui K.Hrinevickiui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 24.

³⁹ 1883 m. rugsėjo 8 d. dekreto vertimas į rusų kalbą, *LVIA*, f. 378, 1884 m., b. 974, l. 2–7.

⁴⁰ 1884 m. balandžio 24 d. VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, ten pat, l. 1.

⁴¹ *Kauno architektūra*, Vilnius, 1991, p. 319.

⁴² 1884 m. gruodžio mėn. [diena nepažymėta] Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus raštas Kauno gubernatoriui, *LVIA*, f. 378, 1884 m., b. 974, l. 16.

kreipimūsi į ganomuosius⁴³. Tokiais motyvais vadovaudamasi, pasaulietinė valdžia ceremonijoje neleido dalyvauti buvusiam Žemaičių vyskupijos administratoriui A. Beresnevičiui⁴⁴. Be to, būta vietos valdžios iniciatyvų, kuriomis siekta naikinti susiklosčiusią istorinę tradiciją. 1884 m. generalgubernatorius I. Kachanovas pasiūlė Telšių vyskupiją pervadinti Kauno vyskupija⁴⁵, o 1888 m. – panaikinti dvigubą – Telšių ir Žemaičių – vyskupo titulą, paliekant tik Telšių. Siūlymai nebuvo įgyvendinti. Dėl pirmojo siūlymo vidaus reikalų ministras atsakė, kad nenorėtų, jog Kauno vyskupo titulą turėtų ir katalikų vyskupas, ir Lietuvos stačiatikių vyskupijos pirmasis vikaras, be to, vėl reikėtų tartis su Romos Kurija. Dėl antrojo siūlymo 1888 m. I. Kachanovui buvo pasakyta palaukti rengiamų įstatymų pakeitimų⁴⁶. Ko gero, centrinė valdžia ne tiek vengė naujų derybų su Vatikanu, kiek saugojo stačiatikius nuo galimos katalikų įtakos. Tai rodo panašus ir kitų I. Kachanovo siūlymų likimas⁴⁷.

Vis dėlto 1895 m. lapkričio 5 d., sekmadienį, Šv. Petro ir Povilo bažnyčiai Kaune buvo suteiktas katedros vardas. Įvykio visuomeninę reikšmę rodo tai, kad jis buvo komentuojamas ir privačioje korespondencijoje⁴⁸, ir lenkų⁴⁹, ir nelegalioje lietuvių spaudoje⁵⁰. Tiesa, nelegali „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ originali nebuvo: įdėjo Peterburge leistame laikraštyje „Kraj“ iš Kauno gautą korespondenciją, kurioje plačiai aprašyta iškilminga ceremonija, sutraukusi į Kauną daug tikinčiųjų.

Taigi XIX a. pab. Kaunas – faktinis vyskupijos centras nuo 1864 m., kai į jį pasaulietinės valdžios nurodymu atkeltas vyskupas, konsistorija, seminarija – įgijo visus būtinus simbolius. Kaunas formuojasi kaip katalikų vyskupijos dvasinis centras, konkuruojantis net su Vilniumi⁵¹.

⁴³ 1884 m. balandžio 24 d. VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, *LVI A*, f. 378, 1884 m., b. 974, l. 1.

⁴⁴ 1895 m. spalio 28 d. Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus telegrama, ten pat, l. 26.

⁴⁵ 1884 m. rugpjūčio 21 d. vidaus reikalų ministro raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, ten pat, l. 13.

⁴⁶ 1888 m. gegužės mėn. 17 d. vidaus reikalų ministro draugo raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriui, ten pat, l. 18.

⁴⁷ Žr. V. Ž a l t a u s k a i t ė, Luomas ir etniškumas dvasininkų rengimo reformų projektuose. XIX a. paskutiniai dešimtmečiai, *LKMA Metraštinis*, t. 20, Vilnius, 2002, p. 200–202.

⁴⁸ P. Januševičiaus dienoraštis, *Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas*, b. 470, l. 65–71.

⁴⁹ A. D. [?], Kanoniczne przeniesienie katedry i stolicy biskupstwa żmudzkiego, *Kraj*, 1895, Nr. 49, p. 30.

⁵⁰ [?], Kaunas, *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*, 1896, Nr. 1–2, p. 12–13.

⁵¹ Plačiau apie besiformuojantį etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centrą bei XX a. pradžios alternatyvą: Vilnių ar Kauną žr. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 16: D. Staliūnas, Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidurys–XX a. pradžia), Vilnius, 2000, p. 156–165.

Kas dar keitėsi ar turėjo keistis vyskupijų gyvenime po susitarimo? Vadovaudamasi susitarimu, pasaulietinė valdžia įpareigojo vyskupus parengti naujus katalikų dvasinių seminarijų įstatus.

Pirmasis projektą pateikė Vilniaus vyskupas⁵². K.Hrinevickio projektas buvo itin „lakoniškas“ dėl 1882 m. susitarimo numatytos pasaulietinės valdžios įtakos seminarijoms. Įstatuose nebuvo net paminėti pasauliečiai dėstytojai, nors bendrojo lavinimo dalykai programose buvo⁵³. Iš kitų vyskupo K.Hrinevickio projekto reikalavimų išskirtina tai, kad čia numatyta iš stojančiųjų reikalauti tik krikšto liudijimo. Jokio dokumento, pažymintio išsilavinimą, nereikėjo, tik pageidaujama, kad „norintys stoti į seminariją mokėtų skaityti ir rašyti“⁵⁴. Šis projekto punktas atspindėjo Tridento Susirinkimo nuostatą – reikalavimą, kad į seminarijas būtų priimami „gerai mokantys skaityti ir rašyti“⁵⁵. Tai rodo, kokie nedideli reikalavimai buvo keliami stojantiesiems. Kita vertus, tai buvo būdas padidinti Vilniaus seminarijoje studijuojančiųjų skaičių – mažinti dvasininkų stygių. Be to, neaukštas stojančiųjų išsilavinimo lygis laidavo klusnumą bažnytinei valdžiai⁵⁶. Vidaus reikalų ministerijoje toks įstatų projektas, kuriame deklaruota absoliuti vyskupo valdžia seminarijai ir nepaisyta pasaulietinės valdžios net tiek, kiek numatyta 1882 m., buvo atmestas, pažymėjus, kad „šiuose įstatuose visai neminima Vyriausybė, tarytum ji vyskupui neegzistuočiau“⁵⁷. Vidaus reikalų ministras tai priminė vyskupui ir lapkričio mėnesį: dar kartą pakartoto nuostatą, kad seminarijose būtų išlaikyta Vyriausybės kontrolė⁵⁸. Tolesnė įvykių eiga parodė, kad „priminimas“ buvo skirtas ne tiek seminarijos ir vyskupo santykiams koreguoti, kiek apskritai Vilniaus vyskupo laikysenai pakeisti. Pastebėjimas, kad vyskupui Vyriausybė „tarsi neegzistuoja“, gana tiksliai ją apibūdino⁵⁹.

⁵² 1884 m. rugsėjo 7 d. K.Hrinevickio raštas vidaus reikalų ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 47–56.

⁵³ Ten pat, l. 49, 52.

⁵⁴ Ten pat, l. 50.

⁵⁵ Tridento Susirinkimo XIII sesijos XVIII dalis:[1897 m.] Raštas dėl Varšuvos generalgubernatoriaus iškelto klausimo dėl Romos katalikų dvasinių seminarijų, ten pat, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 259.

⁵⁶ B.C y w i r Ń s k i, *Rodowody niepokornych*, Warszawa, 1996, p. 263–264.

⁵⁷ 1884 m. rugsėjo 7 d. K.Hrinevickio raštas vidaus reikalų ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 48.

⁵⁸ 1884 m. lapkričio 2 d. (Nr. 4915) D.Tolstojaus raštas K.Hrinevickiui. Cituota iš: 1892 m. lapkričio 5 d. Vilniaus švietimo apygardos globėjo N.Sergijevskio rašto apie mokytojų lygį Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinėse seminarijose, ten pat, f. 733, ap. 194, b. 1363, l. 27; ten pat, *LVIA*, f. 378, BS, 1877 m., b. 379, 2 dalis, l. 161.

⁵⁹ Vidaus reikalų ministras (K.Hrinevickiui atsisakius prašyti leidimo vyskupijos vizitacijai) jau buvo nurodęs generalgubernatoriui priminti Vilniaus vyskupui, kad ne valstybės įstatymai derinami prie Bažnyčios, o atvirkščiai, ir tik tie, kurie neprieštaruoja valsty-

Jau 1885 m. sausio 26 d. valdžia Vilniaus vyskupą nušalino nuo pareigų. Taigi Vilniaus seminarija naujų įstatų tebelaukė.

Vyskupas M.Paliulionis, tik pakartotinai prašomas⁶⁰, 1884 m. lapkričio 29 d. išsiuntė vidaus reikalų ministrui D.Tolstojui naujų seminarijos įstatų projektą⁶¹. Žemaičių vyskupas buvo kur kas diplomatiškesnis. Įžanginė įstatų dalis gana tiksliai atkartoją kardinolo L.Jakobini laiško vyskupams turinį. Teigiama, kad įstatatai parengti atsižvelgiant į Bažnyčios teisę, valstybės įstatymus ir su Vatikanu sudarytą susitarimą. Vyskupas nurodė, kad jo rūpestis ir tikslas yra auklėti būsimuosius dvasininkus būti pasiruošusius vykdyti savo pareigas, vienodai naudingas Bažnyčiai ir Valstybei⁶². Čia numatyta, kad bendrojo lavinimo dalykus gali dėstyti gimnazijų mokytojai dvasininkai ir pasauliečiai *katalikai* (išryškinta – V.Ž.)⁶³. M.Paliulionis numatė, kad į seminariją priimami kandidatai, turintys ne mažesnę kaip gimnazijos 4 klasių išsilavinimą.

Tačiau ir Žemaičių vyskupo projektas, nors jam nebuvo pareikšta kategoriškų pastabų, patvirtintas nebuvo. Siūlymas dėstyti visus dalykus katalikams dėstytojams valdžios tenkinti negalėjo. Be to, ši M.Paliulionio nuostata rodė, kad seminarijos valdyboje nepageidaujami pasauliečiai

bės įstatymams, žr. 1884 m. rugpjūčio 17 d. D.Tolstojaus raštas I.Kachanovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 86–87.

1884 m. rugsėjį ir spalį vyskupas vizitavo Gardino guberniją. Iš Gardino gubernatoriaus informacijų Vilniaus generalgubernatoriui apie vyskupo vizitacijas matyti, jog K.Hrinevickis teikė Sutvirtinimo sakramentą buvusiems katalikams, nuo Bažnyčios atskyrė neklusnius dvasininkus; žr.: 1884 m. rugpjūčio 29 d. Vilniaus vyskupo prašymas ir vizitavimo planas Vilniaus generalgubernatoriui, *LVIA*, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 75–76; 1884 m. rugsėjo 2 d. Vilniaus generalgubernatoriaus atsakymas, ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2441, l. 26–27; Gardino gubernatoriaus informacijos, ten pat, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 98–131.

1885 m. sausio 22 d. K.Hrinevickis išleido aplinkraščių vyskupijos dvasininkams, kuriame savo įgaliojimus „iki mirties arba kol Apaštalinis Sostas paskirs vyskupą“ perdavė generaliniam vikarui kanauninkui Motiejui Harasimovičiui, nurodydamas, kad kitokie valdžios sprendimai negalioja. O jei ir šis būtų nušalintas, tai klausyti tik gavusiojo įgaliojimus iš M.Harasimovičiaus; žr. ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2441, l. 39.

1885 m. sausio 26 d. caro įsaku vyskupas buvo nušalintas nuo pareigų [iškviestas į Peterburgą, vėliau į ištremtas į Jaroslavlį], ten pat, f. 378, BS, 1883 m., b. 318, l. 205. Apie vyskupo K.Hrinevickio griežtą nusistatymą prieš valdžios priemones Bažnyčios atžvilgiu taip pat žr. B.M i c e w s k i, *Rządcy diecezji wileńskiej okresu niewoli wobec sprawy narodowej, Chrześcijanin w świecie*, 1987, Nr. 171, p. 45.

⁶⁰ 1884 m. lapkričio 15 d. Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 77.

⁶¹ 1884 m. lapkričio 29 d. M.Paliulionio raštas vidaus reikalų ministrui [Nuorašas], *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 1–14; originalas – *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 82–99.

⁶² 1884 m. lapkričio 29 d. M.Paliulionio raštas vidaus reikalų ministrui, *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 378, l. 82.

⁶³ Ten pat [Nuorašas], *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 9.

stačiatikiai. Taigi jei valdžia būtų sutikusi, tai būtų praradusi pagrindines kontrolės seminarijose priemones.

M.Paliulionio projekte galima išvelgti Leono XIII nuostatą dėl didesnio dvasininkų išsilavinimo: siekį aukšto humanitarinio išsilavinimo lygio dvasininkų⁶⁴. M.Paliulionis numatė penkerių metų mokymo kursą, be naujų disciplinų (pvz., pastoralinės teologijos, katekizmo), dar numatė dėstyti filosofiją⁶⁵. Tačiau siūlymai liko tik siūlymais. Tiesa, Žemaičių seminarijoje filosofija buvo dėstoma fakultatyviai⁶⁶, tačiau nėra duomenų, kad galėtume teigti, jog tai buvo daroma nuolat. Taigi pirmieji bandymai taikyti 1882 m. susitarimą baigėsi nesėkmėmis. Teoriškai susitarimas veikė – buvo kuriami ir svarstomi projektai, tačiau jų likimas rodo, jog valdžia labiau laikėsi iki susitarimo taikytų seminarijų veiklos reglamentavimo priemonių.

Pažymėtina, kad per visą bandymų keisti seminarijų įstatus „odisėją“⁶⁷ nei valdžia, nei vyskupai iš esmės nekreipė dėmesio į stojančiųjų išsilavinimą. Nė viename projekte nebuvo siūlymo kelti įstojimo cenzą – liko galioti „4 gimnazijos klasių“ reikalavimas. Pasaulietinė valdžia, nors ir prilygino seminarijas vidurinio lavinimo mokykloms, rūpinosi ne didesniu dvasininkų išsilavinimu, bet apskritai jų išsilavinimu. Vyskupai, jautę dvasininkų stygių, taip pat nekėlė didelių reikalavimų stojantiejiems. Be to, nedidelio išsilavinimo stojantieji, asmenys, nesimokę valstybinėse mokyklose, buvo patikimesnė „medžiaga“ ugdyti klusnius Bažnyčiai dvasininkus, ypač kai bajorijos – tradicinio elito, siejamo su lenkų kultūra – domėjimasis dvasininko karjera XIX a. pabaigoje mažėjo. Seminarijų vidaus gyvenimo reglamentas, dėstomieji dalykai XIX a. pabaigoje nedaug tepasikeitė nuo XIX a. vidurio. Pavyzdžiui, filosofija – dalykas,

⁶⁴ Дж. Канделоро, *Католическое движение в Италии*, Москва, 1955, p. 186–187; B.Kumor, *Ratio studiorum w polskich seminariach duchownych zaboru austriackiego, Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Lublin, 1973, p. 475; *Dzieje teologii katolickiej w Polsce, wiek XIX i XX*, t. 3, cz. 1, red. M.Rechowicz, Lublin, 1976, p. 354.

⁶⁵ 56 projekto paragrafas: 1884 m. lapkričio 29 d. M.Paliulionio raštas vidaus reikalų ministrui [Nuorašas], LVIA, f. 696, ap. 2, b. 368, l. 13.

⁶⁶ 1884 m. gruodžio 12 d. [Antano] Vitorto laiškas A.Dambrauskui, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LNMMB RS), f. 130–1770 (lapai nenumuoti). Laiške teigiama, kad kunigas [Antanas] Karosas dėsto filosofiją lenkiškai visų kursų laisviesiems klausytojams, kurių susirenka labai daug. Esą jis [t.y. Karosas – V.Ž.] informavo, kad nuo Kalėdų filosofija bus privaloma. Vėlesnių metų seminarijos dokumentai nerodo, kad filosofija būtų buvusi dėstoma, žr. Egzaminuojamųjų Telšių Romos katalikų dvasinės seminarijos auklėtinių knyga nuo 1887/8 m., LNMMB RS, f. 90–88. Taip pat ir Vilniaus seminarijoje, žr. Vilniaus seminarijos paskaitų tvarkaraščiai, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), f. 43, b. 21578, l. 1; f. 43, b. 21586, l. 16.

⁶⁷ Žr. V.Žaltauskaitė, *Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genėzė. XIX a. pab.–XX a. pr. Sociopolitinis aspektas* (Daktaro disertacija), Vilnius, 2000, p. 45–51.

kurio dėstymas, anot Leono XIII, turėjo sustiprinti dvasininkų pozicijas šiuolaikinėje visuomenėje, parengti dvasininkus polemikoms mokslo, socialiniais klausimais, nebuvo privalomas dalykas. Kitų naujų dalykų dėstymas plačiau net nesvarstytas. Ir po 1882 m. Rusijos ir Apaštalo Sosto susitarimo nei Vilniaus, nei Žemaičių seminarijose nebuvo atsižvelgta į popiežiaus Leono XIII nuostatą dėl dvasininkų švietimo humanizacijos ir lygio kėlimo. Lėmė pasaulietinės valdžios požiūris į dvasininkų rengimą ir valdžios noras modeliuoti jų laikyseną visuomenėje.

Taigi nors įstatų buvo ne vienas variantas, tačiau jie liko valdžios nepatvirtinti. Ir šiuo aspektu galima teigti, kad konkrečių Rusijos ir Apaštalo Sosto susitarimo punktų įgyvendinimas buvo kompliktuotas.

1883–1884 m. nutrūko prasidėjęs diplomatinis Rusijos ir Vatikano dialogas. Rusijos užsienio politikoje tuo metu, t.y. 9-ojo dešimtmečio viduryje, svarbiausias buvo Balkanų klausimas, spręsta vadinamoji Bulgarijos krizė. Šio dešimtmečio antrosios pusės Vatikano užsienio politiką galima apibūdinti kaip posūkį į būsimosios Antantės valstybes. Tai buvo sąlygota Europos valstybių politinių jėgų kaitos – Trilypės sąjungos tarp Vokietijos–Austrijos–Vengrijos ir Italijos (1882 m.) atnaujinimas 1887 m. akivaizdžiai komplikavo „Romos klausimo“ sprendimą, žlugdė viltis atkurti popiežiaus valstybę ir buvo argumentas, pagrindžiantis santykių su Rusija atnaujinimą. Pretekstas čia buvo Aleksandro III pasveikinimas popiežiui vyskupavimo auksinio jubiliejaus proga⁶⁸. 1888 m. pradžioje į Vatikaną siunčiamas A.Izvolskis. Per susitikimą su popiežiumi Rusijai buvo pasiūlyta įsteigti nuolatinę diplomatinę atstovybę⁶⁹. Galima numanyti, kad Vatikanas tikėjosi ir teigiamo nuncijaus Rusijoje klausimo sprendimo. Tačiau esminių pokyčių nebuvo – nulėmė Vidaus reikalų ministerijai būdinga pozicija – esą nuncijus Rusijoje komplikotų padėtį ir santykius⁷⁰. Rusijos ir Apaštalo Sosto santykius lėmė politinės nuostatos, dominavęs valdžios požiūris į Katalikų Bažnyčią kaip lenkų politinių interesų rėmėją⁷¹. Tam tikrų pokyčių būta 1894 m. – sostą paveldėjęs Nikolajui II. 1894 m. birželį A.Izvolskis paskiriamas Rusijos ministru rezidentu prie Apaštalo Sosto, tačiau popiežiaus nuncijaus, t.y. popiežiaus atstovo ir asmens saugomo tarptautinės teisės, Rusija nesutiko įsileisti. Tiesa, per

⁶⁸ Prancūzijos pasiuntinys Vatikane atkreipė Rusijos pasiuntinio Romoje dėmesį, kad popiežius norėtų gauti oficialų caro pasveikinimą auksinio vyskupavimo jubiliejaus proga. *Жр. Э. Винтер, Памство..*, p. 354.

⁶⁹ *Э. Винтер, Памство..*, p. 358–359.

⁷⁰ [Po 1900 m.] Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas apie Romos kurijos pastangas įkurti nuolatinę diplomatinę atstovybę prie Rusijos vyriausybės, *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 120, l 10–13.

⁷¹ Atsakymai į 1893.VII.22 ir 1893.IX.17 Romos Kurijos promemorias, *RVIA*, f. 821, ap. 150, b. 117, l. 5, 9, 17, 23, 54.

Nikolajaus II karūnavimą 1896 m. gegužės mėn. dalyvavo ir numanomas nuncijus – Tarnassi, tačiau nuncijumi jis taip ir netapo. Jau minėta, kad dėl to priešiskai buvo nusiteikęs K.Pobedonoscevas. Taip pat ir Vidaus reikalų ministerija nenorėjo prarasti savo įtakos ir svarbos, kas būtų neišvengiama, jei popiežiaus atstovas būtų rezidavęs Peterburge ir sprendęs katalikų Rusijoje reikalus.

Taigi ir paskutinįjį XIX a. dešimtmetį Rusijos ir Apaštalų Sosto santykiai kokybiškai nepakito, nors pozityvių poslinkių buvo. Rusijos valdžia laikėsi nuostatos, kad Katalikų Bažnyčios klausimai yra labiau valstybės vidaus politikos reikalas. Rusija nenorėjo susisaistyti su Vatikanu ilgalaikiais tarptautiniais įsipareigojimais. Santykių atšilimai būdavo tik proginiai, o ne sistemingi ir ilgalaikiai. Formaliai santykiai buvo atkurti ir funkcionavo aukščiausiu politikos lygmeniu. Vatikanas siekė ir turėjo tam tikrą įtaką Katalikų Bažnyčiai Rusijoje. Tačiau reali Katalikų Bažnyčios būklė ir veikimas konkrečiose vyskupijose priklausė nuo Rusijos centrinės valdžios politikos ir vietos valdininkų interpretacijų.

Įteikta 2002 m. gruodžio mėn.

CHANGES IN THE RELATIONS BETWEEN RUSSIA AND THE HOLY SEE DURING THE LAST DECADES OF THE 19TH CENTURY

Vilma Žaltauskaitė

Summary

The article analyzes the relations between Russia and the Holy See during the last decades of the 19th century taking into consideration the context of the general political situation in Europe. It also discusses how these relations touched and/or changed the condition of the Catholic Church in the Catholic dioceses of Vilnius and Samogitia (Telšiai) existing in the historical territories of Lithuania. The author states that the repressions against the Catholic Church after the uprising of 1863 were one of the reasons why Pope Pius IX severed relations with Russia. After the termination of the official relations, correspondence between the Curia and authorities of Russia continued on some matters, but the Church no longer had a document regulating its relations with the secular authorities in Russia. The life of the Church institution was constricted, the authorities tried to destroy its hierarchical structure and subordination to the Pope. The changes in the relations of the Holy See and Russia occurred in the pontificate of Leo XIII, which started in 1878. The foreign policy also changed. The new Pope

was inclined to restore diplomatic relations with non-Catholic countries and to strengthen the influence of the Catholic Church in them. Seeking to restore and expand the influence of the Church, Leo XIII was willing to make compromises. Such a stance by the Pope was a good foundation for the beginning of negotiations with Russia.

The ascension to the throne by Alexander III in 1881 strengthened the positions of the enemies of liberal reforms in Russia. Some of them were also opponents of the restoration of relations with Holy See. However, on 4 December 1882 Chancellor of Russia Nikolai Girs signed a bilateral agreement with the Vatican: the Vatican recognized the administrative alterations in the metropolises of Warsaw and Mogilev and took over the administration of the dioceses liquidated by the authorities. There was also an agreement on the appointment of new bishops in the Kingdom of Poland and the Russian Empire and on the restrictions of the bishop's power in the Catholic seminaries. This agreement was a document of mutual compromises: the hierarchy of the Catholic Church in Russia was restored, the subordination of the seminary to the bishop was preserved. However, in the wider context of relations between Russia and the Vatican the agreements of 1882 were limited because they did not guarantee the continuity of relations and lacked an agreement regarding the establishment of a papal nuncio in Russia.

How did the agreement of 1882 affect the dioceses of Vilnius and Samogitia? First, new bishops were appointed. Samogitian Bishop M. Paliulionis began to organize the transfer of the cathedral from Varniai to Kaunas. The Pope signed the decree regarding the transfer of the cathedral on the 8 September 1883, and the ceremony of transference took place in November 1895. Kaunas was the actual center of the diocese since 1864, and now it received all the necessary attributes.

As stipulated in the agreement, the secular authorities obligated the bishops to prepare new statutes for the Catholic seminaries. They prepared more than one project, but none of them were approved by the authorities.

In the 1890s the relations between Russia and Holy See did not change in terms of quality although there were some positive shifts. The Russian authorities held the opinion that the matters of the Catholic Church are more a subject of state internal policy. Russia was not restricted by long-lasting international obligations with the Vatican. The mending of relations was more often occasional and not consistent or long lasting. Officially, the relations were restored and functioned at the highest level of politics. The Vatican sought and had some influence on the Catholic Church in Russia. However, the real condition of the Catholic Church and its activity in the particular dioceses depended on the policies of the central government of Russia and local officials.